

שמואל קרקובסקי

## שואת יהודי פולין בספרו של החוקר הפולני צ'סלאב לוצ'אק

בפולין הופיע באחרונה מחקר חשוב ורבי-היקף, פרי עטו של פרופ' צ'סלאב לוצ'אק, הדן בעיקר באספקטים כלכליים שונים של פולין הכבושה. זהו מחקר מתועד היטב, מבוסס על מקורות רבים, חשובים ומגוונים. המחבר בדק תומר ב-53 ארכיונים, מהם 41 ברחבי פולין, 8 בגרמניה המזרחית, 2 בגרמניה המערבית, הארכיון שבמסגן ההיסטורי הפולני ע"ש שיקורסקי בלונדון וכן הארכיון הלאומי האמריקני בוושינגטון. בארכיונים אלה נבדקו מאות חטיבות ארכיוניות; בין היתר: 23 בארכיון הממלכתי של גרמניה המערבית, „בונדסארכיוב“ שבקובלנץ, 10 בארכיון המרכזי של גרמניה המזרחית בפרוטסטאדט ו-42 בארכיון הממלכתי המחוזי בפוזנאן. ברשימה ביבליוגרפית צוינו 750 ספרים וכתבי-עת שנבדקו על-ידי המחבר לצורכי כתיבת הספר.

מרשימת תוכן העניינים אפשר ללמוד על היקפם הרב של הנושאים שנדונו. החשובים שב-21 פרקי המחקר הם אלה: המדיניות בתחום האוכלוסין; שוד הרכוש; „גידול בייצור חקלאי ובקר בכל מחיר“; גיוס כוחות התעשייה לצורכי הרייך; התחבורה ושירות הקשר לצורכי המלחמה של הרייך השלישי; האשראי; המדיניות המוניטארית; ביטוח; מסים; ניצול כוח העבודה; תמורות במבנה הסוציאלי ובתנאי החיים של האוכלוסיה; המאבק הכלכלי של האוכלוסיה.

בפרק הרביעי, „המדיניות בתחום האוכלוסין“, נמצאים בין היתר תת-הפרקים: גירושם של אוכלוסיה; שילוחים לעבודה בגרמניה; גרמניזציה של האוכלוסיה הפולנית; התיישבות של האוכלוסיה הגרמנית. ואלה הם תת-הפרקים בפרק שבעת-עשר, „תמורות במבנה הסוציאלי ובתנאי החיים של האוכלוסיה“: השפעת המדיניות של שלטונות הכיבוש על השינויים במבנה הסוציאלי; הכנסות של האוכלוסיה; מצב התזונה והספקת ביגוד ומוצרים חיוניים אחרים; מצב הדיור; המצב בתחום הבריאות.

\* Czesław Łuczak, „Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce“, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1979, 690 p.

בספר מובאים 85 לוחות סטאטיסטיים ו-17 מפות ודיאגרמות ובהם שפע של נתונים מכל תחומי החיים תחת הכיבוש הנאצי. הלוחות והדיאגרמות דנים, בין היתר, בנרשאים הבאים: גירויים, שילוחים לעבודת-כפייה, גישואים בקרב קבוצות אוכלוסיה שונות, ההרכב הלאומי באזורים השונים, חקלאות (מיספר משקים, תוצרת חקלאית, עיבוד אדמות, גישול בחקלאות, גידול בקר, ועוד), ייצור פחם, ייצור סוכר, תעשייה, בנקאות, חילופי מטבע זה, מסים, ייצוא, מסחר, אספקת בטייל הצבא והמשטרה הגרמנית, מחירים בשוק החופשי, אבטלה, שכר, תעסוקה, חלוקת מזון, תזונה.

המחקר מתייחס בעיקר לאותו שטח של פולין שהוא בין הגבול המערבי מלפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה לבין הגבול המזרחי הנוכחי; אך הרבה נתונים סטאטיסטיים כוללים גם את גאליציה המזרחית, למרות ששטח זה נמצא עתה בתחומי ברית-המועצות. הסיבה לכך היא, שנתונים רבים מתייחסים לכל שטח הגנרל-גוברנאמנט, כולל גאליציה המזרחית. לעומת זאת מביא המחבר מעט מאוד חומר על שאר האזורים המזרחיים של פולין שהתעברו לברית-המועצות (והליגיה, פולסיה, גליל גוברנודק, מחוז וילנה).

המחקר מתייחס בעיקר לאוכלוסיה הפולנית. בשוליו מובאים גם נתונים על האוכלוסיה היהודית בפולין הכבושה. מכיוון ששוליים אלה רחבים למדי, אפשר למצוא בספרו של לצ'אק לא מעט נתונים ומתייחסים גם ליהודים.

המחבר מדגיש רק בעקיפין את השוני המוחלט בין המדיניות הנאצית כלפי האוכלוסיה היהודית והפולנית וכפוצל-יוצא מזה את הפער הקוטבי במצבם של שני הלאומים האלה בפולין הכבושה. הוא מתאר לעיתים קרובות את צעדיהם של הנאצים כלפי היהודים והפולנים גם יחד: פצולות גידוש, גישול, הטלת מסים, מסיבה זו אפשר להסיק כי בעיני המחבר מדיניותם של הנאצים כלפי היהודים הינה מרכיב בלבד במדיניותם הכוללת כלפי כל האוכלוסיה בפולין הכבושה. וזוהי אמנם גישתם של היסטוריונים ועסקנים פוליטיים מסויימים המבקשים לשטש את השוני שבין מצבם וגורלם של היהודים לבין אלה של עמים אחרים תחת הכיבוש הנאצי ומתארים את השואה באור מסולף, כמרכיב של המדיניות והטירור הנאציים הכלליים. אך פרופ' לצ'אק מביא שפע של נתונים בדוקים ומתאר מספיק עובדות בדפים המעטים המוקדשים למצב היהודים, שבקלות יוכל הקורא המעמיק להבין (בלי שלוצ'אק אומר זאת במפורש), כי אמנם מצבם של היהודים בפולין הכבושה (השואה) זאת קאטגוריה נפרדת, מיוחדת במינה, שאין לזהותה עם מצבת של האוכלוסיה הפולנית.

הטירור הנאצי נגד הפולנים קיבל אמנם ממדים עצומים ומדיניות הנאצים כלפיהם היתה אכזרית ביותר, אך עדיין היה קיים שוני קוטבי בין המדיניות הנאצית כלפי היהודים וכלפי הפולנים. כלפי הפולנים היתה זאת מדיניות של חיסול חלק מן המנהיגות והאינטליגנציה, של גרמניזאציה של חלק מהאוכלוסיה, שיעבוד של האומה, שוד ודיכוי נרחבים, טירור לא מרוסן, אשר קורבנותיו היו כמעט עשירית מכלל האוכלוסין. כלפי היהודים היתה זאת מדיניות של רצח טוטאלי, של השמדה

## השוואה בפולין בספרו של צ'סלאב לוצ'אק

מוחלטת, כאן השוני הקוטבי במצבם ובגורלם של היהודים והפולנים. הטיור כלפי הפולנים ומדיניות ההשמדה כלפי היהודים, אלה הם מאורעות שונים ונפרדים, אם כי התרחשו באותה עת ובאותו תחום גיאוגרפי.

נסקור להלן איך מתאר לוצ'אק את המדיניות הנאצית כלפי האוכלוסייה היהודית בפולין הכבושה:

### רצח עם

לוצ'אק מביא מיספר מושגים להגדרת מחדים שונים בפעולות הטיור והרצח של הנאצים. הוא משתמש במושגים: הרס (wyniszczenie); היסול בלתי-ישיר (eksterminacja pośrednia); היסול ישיר (eksterminacja bezpośrednia); השמדה (zagłada). במושג האחרון הוא משתמש בבואו לתאר פעולות רצח-עם נגד יהודים וצוענים בלבד.

בנוגע למדיניות הנאצית כלפי היהודים בשנות מלחמת-העולם השנייה כותב לוצ'אק (ע"ע 28-29) כלהלן:

רק בעת המלחמה התגבשו ההשקפות לגבי גורלה של האוכלוסייה היהודית והצוענית. אחרי הנצחון על פולין הגיעו השלטונות הנאציים למסקנה, כי גוצר המצב מתאים לביצוע התוכניות שנקללו בהוראותיו של גרינג אל היידריך מימם 24 בינואר 1939, בנוגע לפתרון תבעיה היהודית על-ידי הגירה ופינוי. כבר בחודשים הראשונים למלחמה הוחלט להיסגר מן היהודים שהיו בטרנסילניה של גרמניה, בשטחי פולין שסופחו לרייך, באוסטריה הכבושה ובפרוטקטוראט של צ'כיה וטוראביה, על-ידי גירושם לגנרל-גוברנאמנט והכנסתם לשטח שבין הגזרות ויסלה ובוג. לפי תוכניתו של ה. הימלר מימם 20 במאי 1940, הגנרל-גוברנאמנט לא היה צריך להיות אלא מקום-מעבר לאוכלוסייה היהודית, אשר התכוונו להעבירה למאדאגאסקאר. בקשר לתוכנית זו תבעה הממשלה הנאצית, אפילו בשיחות על כניעה שניהלו עם צרפת בשנת 1940, מסירת האי הזה להתיישבות יהודית. המצב המלחמתי דאז לא איפשר לבצע את רעיונו של היטלר והביא לחיפושים אחר פתרונות אחרים. התוכנית הבאה לגבי גורלה של האוכלוסייה היהודית קמה במהלך ההכנות להתקפה על ברית-המועצות. לפיה חזו הנאצים את גירושם של כל היהודים שתחת שלטון גרמני לשטחי בריה"מ, אך במהרה נזנח את הרעיון הזה לטובת תוכנית „הפתרון הסופי” (Endlösung) של הבעיה היהודית. שורשי התוכנית הזו מגיעים לתחילת התנועה הנאצית, אשר במשך כל תקופת התפתחותה הפגינה שגאה ליהודים, שהתגברה עם התצלחות הצבאיות בחזיתות. כל נצחון נוסף על מדינות שהיוו מטרות לתוקפנותו של היטלר הביא לראדיקליזאציה במעשיו של המשטר הגרמני הפאשיסטי כלפי היהודים הנחונים לשלטון. גם הרעיון להשמדתם הטוטלית נולד באיסוריה של חגיגות הנצחון הראשונות אחרי ההתקפה על בריה"מ. ביום 31 ביולי 1941 דערה ה. גרינג להיידריך לנקוט את הצעדים הראשונים לפתרון הסופי של הבעיה היהודית, שהיתה נרשם הדיונים שנקבעו במיוחד למטרה



זו ביום 20 ביאנואר 1942 בוועידת אס-גרופן ואננה, מבין 14 משתתפי הוועידה ייצגו חמישה את ה"ס.ס. והמשטרה, אחד את מימשל הגנרל-גוברנאמנט ויתרם את משרדי הממשלה השונים של הרייך. הצוות הזה אישר את תוכניתו של היידריך לחיסול האוכלוסייה היהודית. השתתפותו בוועידת ואננה של נציג מימשל הגנרל-גוברנאמנט, אגב הנציג היחיד של האדמיניסטרציה הנאצית בארצות הכבושות, מעידה אליינסון כי הוחלט אז על רציחת המוני יהודים בחלק זה של פולין הכבושה, וכינתם גם את המגורשים לאיוור זה מארצות אחרות."

לוצ'אק רואה ארבע תקופות נפרדות במדיניות-הרצח של הנאצים כלפי היהודים בפולין הכבושה: (1) מתחילת הכיבוש עד סוף שנת 1939; (2) השנים 1940-1941; (3) מתחילת שנת 1942 עד אוגוסט 1944; (4) מספטמבר 1944 עד לשחרור הסופי של כל אדמות פולין. לוצ'אק מגדיר את מדיניותם של הנאצים בארבע תקופות אלו.

על התקופה הראשונה, מתחילת הכיבוש עד סוף שנת 1939, כותב לוצ'אק (עמ' 90):

"היהודים הראשונים נזרו על-ידי חיילי הווערמאכט, בגלל שנאתם הגזענית, כבר במהלך הכיבוש של מקומות מסוימים, או תוך שעות ספורות אחרי ההשתלטות עליהם. רציחות רבות נוספות של האוכלוסייה היהודית בשלויה, בפומראניה ובפולין-הגדולה בוצעו במשך השבועיים הראשונים לכיבוש, כלומר עד לפני שנסתיימה מערכת ספטמבר. תחילה הוסלו היהודים ששכנו בעיירות קטנות במיספרים לא גדולים. יהודים אלה בחלקם נזרו למוות או נדקרו בכידונים, רבים אחרים הורצו לתוך בתי-כנסת ושם נשרפו חיים עם כל האתר, או במקרים אחרים הוסתו על-ידי רימונים שהושלכו לתוך בתי-כנסת אלה. אלה היו המקרים הראשונים על אדמת פולין של רצח קבוצות מקומיות מקרב האוכלוסייה היהודית שזמו עד עשרות נפש אחדות. לחיסול מרכזים יהודיים קצת יותר גדולים ניגשו הנאצים בחודשים הראשונים רק בפומראניה, בה נזרו למוות עד סוף דצמבר 1939 כמה אלפי איש. מיספר יהודים בלתי-מוגדר נספה עד סוף שנת 1939 גם בשטח הגנרל-גוברנאמנט (בין היתר בחבל לובלין), אך הוצאות-להורג גדולות היו אז רק פת"שם. לפי מה שידוע עתה, נרצחו בפולין הכבושה עד 31 בדצמבר 1939 יותר מ-7,000 יהודים, בהם משפחות שלמות עם ילדיהן הקטנים."

יש לזכור כי הרצח עדיין לא היה באותה תקופה הביטוי העיקרי במדיניות הנאצים כלפי היהודים. המדיניות האנטי-יהודית באותה תקופה מצאה את ביטוייה העיקרי בפעולות השפלה, שוד, הגבלות תנועה, גישול מפרנסה. אך גם פעולות הטירור הישיר — הרצח — קיבלו ממדים די רציניים מתחם הראשון של הכיבוש. פעולות טירור בוצעו באותה תקופה גם נגד הפולנים, במיוחד נגד האינטליגנציה. לוצ'אק מעריך את מיספר הנרצחים בכל אזורי פולין שתחת הכיבוש הנאצי עד סוף 1939 ב-50,000 נפש (עמ' 76), וכאמור ביניהם יותר מ-7,000 יהודים. כלומר, לפי לוצ'אק נזרה למוות באותה תקופה פילני אחד על כל 465 הנמצאים תחת הכיבוש הנאצי ויהודי אחד על כל 285. לוצ'אק מתייחס כאן רק לפעולות רצח

## השוואה בפולין בספרו של ציסלאב לוצ'אק

ישירות — הוצאות-להורג — של האוכלוסיה האזרחית. המיספר שהוא נוקב אינו כולל את שבויי-המלחמה היהודים (כמה אלפי שבויי-מלחמה יהודים נרצחו או מתו במחנות לשבויי-מלחמה בתחילת המלחמה), יהודים שניספו בעת נסיונות להברחת הגבול לשטחים שתחת השלטון הסובייטי וקורבנות בלתי-ישירים של הטירור הנאצי. בכל הקבוצות האלה רב היה במיוחד מיספר היהודים.  
בהמשך (עמ' 91-93) כותב לוצ'אק:

„בשנים 1940-1941 עלו למקום הראשון בסדיונותם של השלטונות הנאציים כלפי האוכלוסיה היהודית הריכוזים בגיטאות ובמחנות וחיסולם בתנאי-רעב ובאמצעות עבודה. התוכנית לריכוז היהודים הועלתה בפעם הראשונה בוועידה שאורגנה ביום 21 בספטמבר 1939 במשרד משטרת הבטחון בברלין. לביצוע חלקי של תוכנית זו ניגשו כבר באוקטובר 1939. בחודש זה הוקם הגיטו הראשון, בפוטרקוב טריבונלסקי, והתחילו להקים את מחנות-העבודה הראשונים בשביל יהודים באזור וארסה. התהגברות הגדולה ביותר בהקמת גיטאות ומחנות חללה בשנת 1940. לפי קביעות, שאין חולקים עליהן, המיספר הרב ביותר של גיטאות בפולין הכבושה היה קיים בסוף 1940 ותחילת 1941 והגיע אז ל-300 בערך. בשנת 1943 היו כבר — בערך — רק 60 שרידי גיטאות. מחנות-עבודה בשביל יהודים היו בתחילת 1941 באזורים הכבושים של פולין יותר מ-200. התהליך של ריכוז האוכלוסיה היהודית בגיטאות ובמחנות הסתיים בגנרל-גוברנאמנט במחצית הראשונה של שנת 1941 ובשלוחה בחודשים הראשונים של שנת 1942.

היהודים במחנות הוכרחו לבצע עבודות שונות, לרוב קשות ביותר, המוליכות במהרה לאפיסת הכוחות הפיזיים בתנאים של חלוקת מנות רעב. הם התגוררו בדרך-כלל בצפיפות במבנים פרימיטיביים, לעתים קרובות בלי חימום, בתנאים היגייניים בלתי-נכבדים. הם היו נחלשים מבחינה פיזית ובאפיסת כוחות נפשיים, בין היתר כתוצאה של עינויים בלתי-פוסקים. בקלות חלו במחלות מדבקות, כמו למשל טיפוס, אשר בגלל חוסר טיפול רפואי גרמו למותם של רבים. מיספר רב של יהודים מתו במחנות אלה גם מרעב. רבים אחרים ניספו בהוצאות-להורג שבוצעו מסיבות שונות לעתים די קרובות במחנות אלה. תנאי עבודה קשים ביותר, רעב, מחסור בתרופות, יסורי נפש ועוד גורמים דומים אחרים הביאו לכך שמחנות-העבודה ליהודים בפולין הכבושה הפכו להיות מקטנות להרס הדרגתי של האנשים המוחזקים שם.

התנאים בגיטאות, בהשוואה למחנות-העבודה, היו נסבלים יותר. האוכלוסיה היהודית עבדה שם לרוב קשה מאוד, אך קיבלה עבור מאמץ זה שכר גבוה יותר. בנוסף לזה היה בגיטאות מינהל עצמי יהודי; לפעמים אפשר היה להצטייד בכמה מיצרכים ב„שוק השחור“; הגיעה עזרה כספית מן החוץ; הגיעה תמיכה מן האוכלוסיה הפולנית, בעיקר בצורת אספקת מזון, לבוש ותרופות; חלק מן האוכלוסיה היהודית עבד במינהל, עיסוק קל יותר שגרם פחות לאפיסת כוחות פיזיים; מיספר ניכר של אנשים בגיטאות הגדולים תפס באופן עצמאי עמדות כלכליות שונות ויחסית חי ברווחה. סיבות אלו ואחרות היה הגורם לכך שמהלך החיסול של האוכלוסיה היהודית היה ברוב הגיטאות איטי יותר מאשר במחנות-

העבודה. את הסבל הרב ביותר גרסו לתושבי הגיטאות הרעב, הקור ומחלות שונות שחיו הסיבת לתמותה גדולה. מבחינה זו התנאים נגרועים ביותר — ובאותו זמן גם הברלים סוציאליים גדולים ביותר — היו בניסן וארטה, הוא ריכוז האוכלוסית היהודית הגדול ביותר בפולין הכבושה, אשר מיספר תושביו נע בתקופת מאוקטובר 1939 עד אפריל 1941 מ־360 אלף עד 450 אלף נפש. בכל תקופת קיומו של הגיטו הזה מתו שם 96 אלף איש. התקיימה בכך הצהרתו של מושל מחוז וארטה, לדודיג פיישר, משנת 1939, כי היהודים ימותו מרעב ומאביזנות.

חיסול האוכלוסית היהודית עליידי עבודה ורעב לא היתה תשיטה הוחידה בשנים 1940-1941. בתקופה זו בוצעו גם עשרות רוצאות-לחורג המוניות. כמה אלפים נודו למות ב־1941 ביערות קאלימינ'י עליידי קונין ובודזנסקה-הילה. רבבות יהודים ניספו אחרי התחלת ההתקפה על ברית־מ בתוצאות-לחורג שבוצעו מיוני עד אוקטובר 1941 עליידי הווארמאכט ות.ס.ס. בחבל ביאליסטוק ובמחוז גאליציה. כמה מאות נרצחו בצ'נסטוכוב ונמנה עשרות בזארק. רבים, שאת מיספרם לא ניתן לקבוע, ניספו בשמח הגנרל־גוברנאמנט במהלך הגירושים למחנות-עבודה ולגיטאות.

מותם של רבבות יהודים תוך שנה אחת, מרעב ותנאים־חיים גרועים, נחשב עליידי איראלה מהצמרת הנאצית בפולין הכבושה כשיטת-חיסול איטית מדי. בין האחרים היתה זאת עמדתו של היינץ רולף הפנר, ראש ת.ס.ס. באיזור פוזנאן ועוזרו הקרוב של גרייזר, הנציג האיזור וארטה. במיזכר מיום 16 ביולי 1941 הציע הפנר כאמצעים מהירים לחיסול אנשים בלתי־כשירים לעבודה את הסטרליזאציה של כל היהודים ושיטות אחרות, המסאגיות 'ותר' ממיתת רעב. קרוב לוחאי ששני הרעיונות האלה היו נושא הדיון שהתקיים עוד בפברואר 1941 בין הימלר ושלוש נציגים מאיזור וארטה בראשותו של גרייזר. נדונו אז שני ואריאנטים לפתרון הסופי של תבעיה היהודית באיזור וארטה. לפי ואריאנט אחד צריכים היו להעביר את כל היהודים לגנרל־גוברנאמנט באמצעות שיירה רצופה של כלי־רכב (Judenreck). הוואריאנט השני היה מבוסס על המתתם של היהודים במקום, נתקבלה הקונספציה השנייה ולמען תגשמתה נבנה בחלמנו־צ'ינאר מחנה וכבר בדצמבר 1941, כלומר עוד לפני ועידת ואנזה, התחילו שם בפעולות רצח יהודים עליידי הרעלה בגאזים.

מכאן עובר לוצ'אק לתיאור קצר של התקופה השלישית, והוא כותב (ע"ע 93-94):

„בחלמנו צ'ינ נאר התחילה המערכת הכאובת ביותר בטרסאגדיה הגדולה של יהדות פולין, אשר התרחשה בתקופה השלישית, כלומר מתחילת 1942 עד אוגוסט 1944. אחד הצעדים הראשונים לביצוע תיעיל ביותר של תהרס המתוכנן לגבי כל האוכלוסית היהודית היה, כאמור, ריכוזה במיספר יישובים קטן. בעיני השלטונות הנאציים צריך היה הריכוז הזה להקל את הפיקוח על היהודים ואחר־כך לחבטת את שילוחת המהיר למחנות-השמדה. בהיותו משוכנע בצעדים אשר נקט, ביצע המינהל הנאצי בגנרל־גוברנאמנט, בשלויה ובאיזור וארטה, בשנת 1942, ריכוז



נוסף של היהודים במיספר גיטאות קטן עוד יותר. במהלך הגירושים האלה נורו למוות במקומות רבים בין כמה עשרות עד ליותר מאלף איש, כשביניהם גם מאושפדים בבתי-חולים, כתוצאה של הגירושים האלה נדחסה האוכלוסיה היהודית בפולין, אשר לפני המלחמה התגוררה בכ-1000 יישובים, אל כערך 60 גיטאות בגנראל-גוברנאמנט ובכמה גיטאות בשטחים שסופחו לרייך. באוקטובר 1942 דרש הימלר ריכוז נוסף של היהודים על-ידי ריכוזם וציפופם בכל יישוב למפעל אחד ואפילו לצריף אחד. מריכוזים אלה, שמיספרם הלך וקטן, העברה האוכלוסיה היהודית למחנות-השמדה. את הביצוע של השמדת יהודי פולין בגנראל-גוברנאמנט הטיל הימלר, בהסכמתו של היטלר, על המפקד הנבון של ה-ס.ס. והמשטרה במחוז לובלין, אודילו גלובצניק, שבמאוס 1942 נגיש לפעולה. פעולה זו התחילה, תחת הכינוי "אקציון ריינהארד", ב-16 במאוס 1942, בשילוח ראשון של יהודים מלובלין אל מחנות-השמדה בבלז'ץ. מתאריך זה, עם הפסקות קצרות, גורשה האוכלוסיה היהודית מכל שטח הגנראל-גוברנאמנט, לא רק לבלז'ץ, אלא גם ל,מפעלי-המוות האחרים: סוביבור, טרבלינקה, מיידאנק, אושוויץ. בשנת 1942 נספה מיספר יהודים הגדול ביותר מכל שנות הכיבוש. פעולת השמדה נמשכה בצורה אינטנסיבית במשך כל שנת 1943 והיא נסתיימה באוגוסט 1944. עם חיסול הגיטו האחרון על אדמת פולין הכבושה, הוא גיטו לודז', וגירוש תושביו לאושוויץ."

ובסוף מביא לוצ'אק משפטים אחדים להגדרת התקופה הרביעית. הוא כותב (עמ' 94):

"מספטמבר 1944 התקיימו על אדמת פולין רק כמה מהנות-עבודת קטנים יותר בשביל יהודים (למשל, בצינטיטוכוב), אשר תחזקו על-ידי הנאצים בגלל המחסור החמור בכוח-עבודה ובמיוחד כוח-סקצווי, רק חלק מאסירי המחנות האלה זכת לחיות בימי השחרור. בין עשרה עד עשרים אלף יהודים בלבד עדיין היו בחיים בארבעה החודשים האחרונים של שנת 1944 במחנות-ריכוז ברייך ובאוסטריה. חלק מהם ניספה לפני תום המלחמה."

לוצ'אק מעריך את האבדות של יהודי פולין במלחמת-העולם השנייה ב-2.7 מיליון נפש (עמ' 95). אין הוא מפרט דיו ואי-אפשר לדעת איך הוא הגיע למיספר זה. לפי הערכתי מיספר האבדות של יהודי פולין במלחמת-העולם השנייה היה בחצי מיליון נפש גבוה יותר ונסתכם ב-3,200,000<sup>1</sup> קיימים אצל לוצ'אק גם אי-דיוקים לא מעטים כלפי מיספר ניצולי השואה. לפי לוצ'אק (עמ' 94): "לפי הערכה, ניצלו מקרב היהודים, אשר נמצאו בעת הכיבוש בשטחי הגנראל-גוברנאמנט רק 70,000 נפש." ובמקום אחר כותב לוצ'אק (עמ' 591) כי בכל שטחת של פולין הכבושה ניצלו יותר מ-100,000 יהודים תודות לעזרת הציבור הפולני. בהמשך המאמר עוד נתייחס ליחסו של הציבור הפולני אל היהודים. כאן רק נציין, כי גם הערכה זו של לוצ'אק מוטעית. מבין אורחי פולין היהודים שנשארו תחת השלטון הנאצי קרדו — במחנות-ריכוז, בצד-ה,ארי", במחבואים ובמחידות פאר-טיזאנים — כ-80,000 נפש בלבד.<sup>2</sup> למיספר הניצולים הזה יש להוסיף כ-200,000 פליטים, אשר ניצלו בהימלטם אל ברית-המעצות. מכאן שיש להעריך את מיספר

הניצולים בפחות מ-300,000 נפש מתוך האוכלוסייה היהודית בפולין שנמנתה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה כמעט 3,500,000 נפש.

## שוד הרכוש

לוצ'אק מציין כי בשוד רכוש יהודי ופולני עסקו מתחילת הכיבוש משדרים ממשלתיים שונים וגם הצבא הגרמני, המשטרה והמפלגה הנאצית (עמ' 49). במרוצת הזמן הוטל עיקר התפקיד של שוד הרכוש על שלושה מוסדות, והם:

א) *Haupttreuhandstelle Ost* (בקיצור: HTO). המוסד הזה הוקם לפי הוראת גרינג מ־19 באוקטובר 1939 (הצו פורסם ב־1 בנובמבר 1939). המוסד הזה היה כפוף לממונה על תוכנית ארבע־שנתית. הוקמו סניפים במקומות רבים באזורים שסופחו לרייך ואלה נקראו *Treuhandstellen* או *Treuhandnebenstellen*. ב־5 בספטמבר 1941 הוקם גם סניף בביאליסטוק הנקרא *Treuhandstelle fuer den Bezirk Bialystok*.

ב) מוסד דומה לפעולות שוד ביטח הגנרל־גוברנאמנט היה ה־*Treuhandstelle fuer das Generalgouvernement*, שהוקם לפי הוראת האנס פראנק, מושל הגנרל־גוברנאמנט, מ־15 בנובמבר 1939. במאוס 1941 הפך המוסד הזה למדור מיוחד במחלקה הראשית לכלכלה בממשלת הגנרל־גוברנאמנט — *Abteilung Treuhandverwaltung und Sonderaufgaben*.

ג) מוסד לשוד דברי אמנות ואוצרות תרבות — *Der Sonderbeauftragte fuer die Erfassung und Sicherung der Kunst und Kulturschaetze* — הוקם לפי הוראתו של האנס פראנק מ־15 ביאנואר 1940.

לוצ'אק מזכיר (עמ' 25), כי שוד רכוש יהודים אורחי פולין התחיל עוד לפני פרוץ המלחמה. במשך שנת 1938 החרימו הנאצים רכוש של יהודים אורחי פולין, אשר גורשו או נמלטו מגרמניה, שנאמד ב־400 מיליון מארק גרמניים.

להלן כמה נתונים נוספים על פעולות שוד של רכוש יהודי, אשר לוצ'אק מביא בספרו (ע"פ 240–241):

בשנים 1939–1944 נשדדו באופן מאסיבי ציוד ביתי, לבוש, ציוד ספורט, תכשיטים, מטבעות, שולקו בעיקר בעת הגירושים והשילוחים למחנות־ריכוז וגם בניסאות... נשדדו גם סחורות מחנויות, מזון והרבה מוצרים אחרים. בכל שטח פולין הכבושה עליידי הנאצים נשדדו כמה מאות־אלפי דירות השייכות לפולנים מגורשים וכל הדירות של יהודים וצוענים שנרצחו... לתופעה יומיומית בפולין הכבושה היו מקרים של חדירת נציגי השלטונות הנאציים לדירותיהם של פולנים ויהודים, כדי להוציא משם ריהוט בעל־ערך, דברי־ערך אחרים ומלבושים. עד סוף שנת 1939 הוחרמו כל מקלטי הרדיו של האוכלוסייה הפולנית והיהודית.



#### השוואה בפולין בספרו של צ'סלאב לוצ'אק

אחרי ההתקפה על ברית-המועצות שדדו השלטונות הנאציים מאת האוכלוסיה הפולנית והיהודית באופן מאסיבי פרוות ומעילי פרוות, בעיקר לצורך חייליהם בחזית המזרחית... עד 31 ביאנואר 1942 נלקחו 181,788 מעילי-פרוות ופרוות מיהודי גיטו וארשה, 30 אלף פרוות מהיהודים בחבל טארנופול... בגיטו לודז', בעת פעולת החרמה אחת בלבד, נשדדו פרוות בשווי 90,000 מארק.

והלאה (ע"פ 241-242) כותב לוצ'אק:

הפציי-ערך בכמויות עצומות נלקחו על-ידי השלטונות הנאציים מאסירי מחנות-הריכוז שנרצחו. כך, למשל, ממחנה אושוויץ נשלחו לרייך בתקופת שמ"1 בדצמבר 1944 עד 15 ביאנואר 1945 בלבד: 99,922 מערכות לבוש ולבנים של ילדים, 192,652 מערכות לבוש ולבנים של נשים, 222,269 מערכות לבוש ולבנים של גברים.

גרמניה הנאצית התעשרה בצורה ניכרת גם כתוצאה משוד מטבע זר, תכשיטים וחפצי-ערך אחרים שנלקחו מהאוכלוסיה הפולנית והיהודית... במחנות-ריכוז באיוור לובלין הוחרטו מהיהודים שנרצחו (אקציון ריינהארד) מטבע-זר וחפצי-ערך בסך 180 מיליון מארק... רק חלק מהיהודים שנלקחו מהאסירים במחנה אושוויץ הועברו לגרמניה, נאסד במיליארד מארק. מהיהודים במחוז גאליציה נשדדו, בין היתר, בעת גירושם לגיטאות: 185.6 ק"ג מטילי זהב ודברי זהב, 5081.1 ק"ג כסף וחפצי כסף, 27.7 ק"ג פנינים, 20.8 ק"ג טבעות זהב וחפצי זהב, 7 אוספים של בולים, 5 סלים עם בולים בודדים, 262,344.75 דולאר של ארה"ב, 236,105 רובל, 262.5 רובלי זהב, 2269 לירות שטרלינג. בנוסף לזה נשדד מטבע זר אחר בשווי מאות-אלפי ולוטי, לפי השער סאוגוסט 1939. שוויים של חפצים אישיים שנשדדו באקציה זו יש להעריך במאות אלפי ולוטי נוספים. לפי ערכם מלפני המלחמה... בגיטו לודז', ב"121 חיפושים שנערכו בשנת 1942, נמצאו חפצי-ערך מוסחרים בשווי 190 אלף מארק. במרתף אחד בלודז' נתגלו ונלקחו חפצי-ערך שהוסתרו על-ידי יהודים בשווי מיליון מארק.

לוצ'אק מדגיש (עמ' 387) כי צורה מיוחדת של שוד היו הקנסות הרבים שהוטלו על האוכלוסיה בפולין הכבושה. הקנסות על היהודים הוטלו בתירוצים שונים ומשונים. כך, למשל, מיספר פעמים הוטל קנס בגובה של מאות-אלפי ולוטי על יהודי הגיטו בווארשה, ראדום וצ'נסטוכוב. על הקהילה הקטנה של ולוצלאבק הוטל קנס בגובה של 10,000 ולוטי. אלה הם רק כמה דוגמאות שמביא לוצ'אק מבין מאות רבות של קהילות שנענשו בקנסות על-ידי שלטונות הכיבוש הנאציים. ועוד צורה של שוד רואה לוצ'אק במיסוי הכבד שהוטל על היהודים. הוא כותב (עמ' 385-386):

מדיניות המיסוי של השלטונות הנאציים כלפי האוכלוסיה היהודית בוצעה לפי עקרונות מיוחדים. בחדשי המלחמה הראשונים הוטלו על היהודים מסים זהים לאלה שהוטלו על הפולנים. רק תחל מסחצית שנת 1940, כאשר רוב היהודים בפולין הכבושה היו כבר בגיטאות, הועבר עניין המיסוי עליהם להחלטת שלטונות

הכיבוש המקומיים. בערך ממדעד זה התגבשו קונצפציות שונות במדיניות המיסוי כלפי היהודים. במקומות מסוימים, בשני חלקי פולין הכבושה, הסתפקו השלטונות הנאצים ברווחים חומריים שהיו להם משוד תכשיטים ומטבע זר שהיו בידי היהודים בגיטאות ובמחנות ומעבדותם ללא תמורה כספית, או בשכר סמלי בלבד. במקרים אלה ויתרו הנאצים על הטלת מסים כספיים גופפים. במקרים אחרים הוטלו מסים מיוחדים על כלל הגיטו ובנוסף על כל יהודי תושב הגיטו. היו גם מקרים של הטלת מסים על יהודים שהוכנסו למחנות-עבודה. במחצית שנת 1940 הוטלו מסים כספיים מיוחדים על היהודים שטרם רוכזו בגיטאות או במחנות. אלו הן דוגמאות המעידות על השוני במדיניות המיסוי של השלטונות הנאציים כלפי האוכלוסייה היהודית. בשלושה הונחכו בשנת 1941 מסים מיוחדים עבור ה"ס.ס. והמשטרה, בגובה 50 מארק מכל בית-מלאכה יהודי ו-18% מן המשכורת ברוטו של כל יהודי עובד, ללא הבדל מקום ואופי התעסוקה... העירייה בלודז' גבתה 15% מס משווי הסחורות שהוכנסו לגיטו. בנוסף לזה הוטל על כל תושב הגיטו מס אזורי בגובה 40 מארק לשנה. במיספר גיטאות באיזור וארטה ניכזו ממשכורותיהם של היהודים 65% לקרן של המפלגה הנאצית. במחנות-עבודה שבאיזור וארטה הגיע המס שהוטל על היהודים ל-15% ממשכורת ברוטו ובנוסף לזה ניכזו מיתרת הסכום שנשאר 80% מס ממלכתי."

אלה הם כמה מתנתונים בספרו של לוצ'אק המעידים על ממדי השוד של רבני יהודי, עוד לפני שבוצע השוד האכזרי והטוטאלי עם השילוחים למחנות המוות.

### ניצול כוח עבודה

פרק שישה-עשר בספרו של לוצ'אק דן בניצול כוח-עבודה על-ידי הנאצים. לחלן כמה מתנתונים שמביא לוצ'אק על ניצול כוח-עבודה של יהודים לפני רציחתם במחנות-המוות. כותב לוצ'אק (ע"פ 497-500):

"המדיניות הנאצית שבוצעה בשנות מלחמת-העולם השנייה כלפי הפולנים בתחום התעסוקה והשכר הייתה אחת מהצורות המציקות של ניצול כלכלי וחיסול עקף של העם הפולני.

מסעמים גזעניים הרעבדו היהודים על אדמת פולין הכבושה בתנאים שונים משאר האוכלוסייה. עוד בימי הכיבוש הראשונים כפו השלטונות הנאציים על האוכלוסייה היהודית ביצוע עבודות שונות, בין היתר גם עבודות סתמיות, בלתי-נחוצות, שמטרתן הבלעדית — לשימש ללעג ולהשפילם. בגנראל-גוברנאמנט הונהגה באופן רשמי חובת עבודת-כפייה על גברים יהודים בגילים 14-60, מכוח ההוראה מ-26 באוקטובר 1939. עד מהרה נכללו בהוראה זו גם נשים וילדים שמתחת לגיל 14. ברבע האחרון של שנת 1939 הונהגה חובת עבודת-כפייה על היהודים תושבי השטחים המסופחים גם לפי הוראות מקומיות שונות. חלה חובת עבודת-כפייה בפולין הכבושה על כל האוכלוסייה היהודית, וזה להוציא ילדים קטנים, חולים קשה וקשישים רפואונים. בסוף שנת 1940 הצעקו בסך-הכל, בכל המדינה,

יותר מ־700 אלף יהודים; בשנת 1942 — כ־500 אלף; ובמחצית שנת 1943 — יותר מ־100 אלף. ירידה זו באה כתוצאה מן התמותה הגדולה בקרב האוכלוסיה היהודית וגם כתוצאה מן החיסול הישיר. היהודים הועסקו בעבודה פיזית בלבד ורק עשירות האחוז מהם הועסקו בתפקידים מיוחדים בגיטאות.

בהתחלה היה נהוג ענייני עבודת היהודים בידי המשטרה. מצב זה התקיים בשטחים המסופחים עד לגירושם של כל האוכלוסיה היהודית משם. בגנרלי-גוברנאמנט הועברה הסמכות בעניינים אלה, בשנת 1940, למשרדי העבודה, ואלה היו מחליטים על מקומות ההעסקה. לפי הוראתו של המרשל הכללי מ־25 ביוני 1942 שוב הועבר ניהול ענייני כוח־העבודה היהודי לידי משטרת הבטחון (Sipo). והדבר פשור היה, כנראה, באקציות להשמדת היהודים שהחלו אז.

האוכלוסיה היהודית ביצעה עבודות יזומות ומגוונות. היא העסקה, בין היתר, בחקלאות ויערנות, ויסות נהרות, סלילת כבישים, הנחת מסילות־ברזל ובסילוק הריסות בערים שנפגעו. אחוז ניכר מבין היהודים, במיוחד בעלי־מלאכה מיומנים, עבדו בחצייה, כולל במפעלים שהוקמו בגיטאות ובמחנות־עבודה להעסקת היהודים.

תנאי עבודתם ושכרם של הפועלים היהודים, בכל מקום, היו קשים מאוד; אך מה־ישים היו שונים במקצת ותלויים באתר, בסוג העבודה, ביחס הגרמנים הממונים על הפועלים וכו'. היהודים שהועסקו במקום מגוריהם נתנו, יחסית, מתנאים פחות קשים. בחורם מעבודתם יכלו, יחסית, לבלות בשקט את לילותיהם בדירותיהם בקרב משפחותיהם, כשהם משותריים, ולו לשעות מיספר, מהחירור שהופעל נגדם במפעלים...

יום־העבודה של הפועלים היהודים נמשך, בדרך־כלל, עשר עד 12 שעות לפחות, ולרוב גם בימי הג. גשילה מהם הוכות לחופשות. כומן העבודה הם היו נשוא להתעללויות ולהתקלסויות, ובמחנות־העבודה — כפי שכבר ציינו — אף לחיסול עקף וישיר.

הפועלים היהודים, שעבדו בתנאים קשים מאוד, קיבלו בדרך־כלל שכר נמוך; לעתים קרובות סמלי בלבד. לפעמים הם גם נדרשו לעבודה חינם... מהשכר ברוטו היו הגרמנים מנכים סכומים ניכרים, כדי לשלם ליהודים סכום מינימאלי בלבד. באיזור ביאליסטוק חויבו היהודים להעביר 50% משכרם ברוטו לקופת קומיסאר העיר ביאליסטוק. לפועלים היהודים שהועסקו בבניית האוטוסטראדה פראנקפורט-ע"ג־אודר-פוזנאן ניכו 80% משכרם למען מינהלת גיטו לודז'. במחנות־עבודה רבים בגנרל-גוברנאמנט היו שלטונות ה־ס.ס. משאירים לעצמם יותר מ־50% מהשכר ששולם על־ידי משרדים, מוסדות ומפעלים שונים עבור העבודה של יהודים. תרומות של ה־ס.ס. מניצול כוח־העבודה של יהודים שהועסקו מחוץ למחנות־עבודה וגיטאות מסוימים בגנרל-גוברנאמנט הגיע לפעמים לסכומים של מאות־אלפים עד כמה מיליוני זלוטי בשנה. גם במפעלים גרמניים אחרים היו לפעמים הניכויים כליכך גבוהים עד שהגיעו לגובה השכר ברוטו... לעתים קרובות היו מותרים על הפיקציה וכמישרין דורשים מהיהודים עבודת־חינם. למשל,



בתקופה שמ"21 באוקטובר 1939 עד 15 בנובמבר 1940 — מהסך הכל של 2,070,500 ימ"עבודה של היהודים בווארשה, 1,442,500 (69.6%) ימ"עבודה בוצעו חינם. כך נהגו גם במקומות אחרים בגנראל-גוברנאמנט. מסיבה זו לא קיבלו בתקופות מסוימות חלק מהפרעלים היהודים שום שכר וגם האחרים, ברובם הגדול, קיבלו שכר נטו כה נמוך, שלא איפשר להם לקנות אלא מעט מאוד בשוק החופשי. במצב זה ערכו הריאלי של השכר היה קרוב לאפס. משום כך, מדיניות השכר של השלטונות הנאציים כלפי היהודים אף היא פעלה בעקסין לחיסולם.

לוצ'אק מתייחס בספרו גם לשתי הקברות של ה"ס.ס., אשר היו פעילות מאוד בניצול כוח-עבודה יהודי. אלה היו ת"ח-*"Osti"* (*Ostindustrie*) וה"דאוו" (*DAW*) (*Deutsche Ausrüstungswerke*). "אוסטי" הוקם בלובלין ב"12 במארס 1943. 75% ממניות החברה הן היו בידי האוברגרופנפיהרר פול. לשם ניצול כוח-עבודה יהודי הקימה החברה יותר מעשרה מפעלים במחנות באזור לובלין, אשר פעלו עד נובמבר 1943, כאשר נרצחו כל יהודי המחנות האלה. בנוסף לרווחים מניצול כוח-עבודה יהודי, העבירה חברה "אוסטי" לקופת הרייך סכום של 14.6 מיליון זלוטי ממכירת רכוש יהודי (לוצ'אק, עמ' 365). פעילות דומה לזו פיתחה גם החברה השנייה, "דאוו".

## יחס הפולנים

תחום אחד שיש להסתייג באופן מוחלט מתיאורו של פרוש' לוצ'אק הוא יחס הפולנים אל היהודים בתקופת השואה. מוזר לראות איד חוקר רציני, שבדרך-כלל מקפיד על הדיוק המדעי, בבואו להתייחס לתחום ספציפי זה מרשה לעצמו הכללות בלתי מבוססות, הנגזרות מדהימות וסיכומים רחוקים מאוד מן המציאות. כותב לוצ'אק (ע"ע 95-96):

"הרצת של יהודי פולין זעזע עמוקות את הציבור הפולני. אשר גיבה אותו באופן מוחלט. בעניין זה הביעו את דעתם הן המפלגות הפוליטיות שפעלו במחתרת והן אנשים כיחידים. הראשון להכעז גינזי בעניין זה היה השטאל הפולני. מחר נגד הפשע הזה גם כמה מאירגוני המחתרת הפולניים והדבר מצא את ביטוי בהודעת שפורסמה במאי 1943 בעיתונות המחתרת. כך עשתה גם הממשלה הפולנית בישיבת המליאה ב"21 בנובמבר 1942. הוקיעו את השמדת היהודים רבים מאנשי-הרוח הפולנים. בזעם הגיבו פשוטי העם. הציבור הפולני לא הסתפק בתבעת מלזות גנאי בלבד ובהפגנת זעם, אלא מיהר, בהתאם לאפשרויות הקיימות הצנועות מאוד, לעזור לאוכלוסיה היהודית בצורות שונות, תוך סיכון חייו... עמדה זו של הציבור הפולני איכזבה את השלטונות הנאציים, אשר ציפו ממנו לתגובה חיובית למעשיו. לא עזרת לו למינחל הכיבוש התעמולה האנטישמית הפרטימטיבית הנרחבת וגם לא הביאו לתוצאות דרשות התמורה החומרית שניתנה לאלה שעזרו לגלות את היהודים המתחבאים. כך, למשל, לשוטרים הפולנים — הקרויים "בחולים" — הובטח לפעמים שליש מרכושו של היהודי הנתפס על-ידים בחלק-הארי של העיר. למרות ששולם במזומנים תמורת כל יהודי שנמסר לידי הנאצים,

רק בודדים, מבין פסולת החברה, הסכימו לשתף פעולה; כלומר, רק נציגי עולם הפשע המושחתים לחלוטין. הציבור הפולני התייחס אליהם בשאט-נפש וסלידה גמורה.<sup>3</sup>

לוצ'אק מתחמק מדיון מעמיק יותר בפרשה מורכבת זו של יחס הפולנים אל שואת יהודי פולין. אין לחסוד בו שאינו מכיר את התיעוד הרב המוחזק בארכיונים (בעיקר ארכיונים פולניים), המעיד על מציאות רחוקה מזו שתיאר. נכון, היו גורמים פוליטיים פולניים אשר מהו (לרוב מאוחר מדי) נגד רצח העם היהודי, ובממדים די צנועים אף אירגנו פעולות עזרה ליהודים. אך היו גם אירגוני מחתרת פולניים, שהיתה להם תמיכה בהחלט לא מבוטלת בקרב האוכלוסיה הפולנית, אשר מצאו לנכון לאמץ לעצמן במשך כל שנות המלחמה מצע אנטישמי מובהק. גם כאשר כבר לא נשארו אלא מעטים בלבד מניצולי ההשמדה. אין לשכוח, כי חלק מעיתונות המחתרת הפולנית הפיץ תעמולה אנטישמית ארסית כשהגרמנים עסקו ב„פתרון הסופי“. יש לזכור כי אמנם היו מקרים של חששנות עזרה מסיבות הומאניות תוך סיכון חיים. אך גם אין לשכוח ולטשטש את ממדי ההשתתפות ברצח ובשוד רכוש יהודי. על סמך מה מבסס לוצ'אק את תיאורו של עמידת המשטרה הפולנית? הרי כל המיסמכים שברשותנו מלמדים על ההפך. נביא רק שתי דוגמאות מטקורות פולניים. וכך, בדיון-חשבון של המחתרת הפולנית (תנציגות של ממשלת פולין בגולה — הדלגאטורה) מ־30 באוקטובר 1943 נמסר: „הכובש אינו משתמש במשטרה הפולנית במיבצעים פוליטיים, ברם חלקה של משטרה זו במיבצעים נגד היהודים הוא ניכר למדי.“<sup>4</sup> איש ת, „ארמיה-קראליבה“, ד"ר זיגמונט קלוקובסקי, רשם ביומנו על מהלך ת, „אקציה“ בעיירה שצ'בדישין באזור לובלין, ב־22 באוקטובר 1942: „המידף אחרי היהודים נמשך. אתמול יצאו דאנדארמים זרים ואנשי-ס.ס., היום פועלים דאנדארמים, משלג'י והמשטרה הכחולה, אשר קיבלה פקודה להרוג בו־במקום כל יהודי שנחטף. הם מקיימים את הפקודה בהתלהבות רבה.“<sup>5</sup>

לוצ'אק מתאר בהרחבה את הפעילות של המועצה לעזרה ליהודים, „ז'גוטה“ (ע"פ 588—590). יש לציין, כי פעילות זו מהווה אחד הדפים היפים ביותר בתולדות המחתרת הפולנית. הפעילות ההומאנית הזו הצילה מאות ואולי כמה אלפים מבין ניצולי הטבח. כמה אלפים יהודים נוספים הצילו פולנים, הן תמורת כסף והן מטעמים הומאניים בלבד, בלי קשר לאירגון מחתרתי כלשהו. לוצ'אק אינו מודה במפורש שפעילות „ז'גוטה“, היפה והברוכה, זיהת בממדים מצומצמים, אך הוא כותב (ע"פ 589—590):

„למועצה לעזרת היהודים היה מרכז ביוראשת ושני סניפים: האחד בקראקוב (אשר הוקם על בסיס הוועדה לעזרת היהודים הקודמת, שהיתה כפופה לוועדה המרכזית של הסוציאליסטים) וסניף שהוקם בשנת 1943 בלבוב. באמצעות נציגיה הגיעה המועצה עם עזרתה ליהודים ללובלין, כרסטי"ע-ני"בוג, שדלץ, קילץ, ביאליסטוק, בוכניה וראדום; למחנות מיידאנק, טראווינקי ופוניאטוב, ומעבר לשטח הגנרל-גברנאמנט — ללודז' ולחילנה.“

זוהי רשימה בהחלט צנועה מדי. זאת ועוד, במציאות — פרט לווארשה, קראקוב ולבוב — הפעילות של המועצה היתה כמעט אפסית או אפסית לחלוטין. מי מכלל יהודיה של לודז', או של וילנה, זכה להגיע למגע עם נציגי המועצה? בעניין עזרה כספית ליהודים כותב לוצ'אק (עמ' 590):

"התקציב לפעולות המועצה לעזרה ליהודים בא מהקצבות של הממשלה (הפולנית) בלונדון, העברת הכספים שזרמו בצינורות בלתי-לגאליים מאירגונים יהודיים בעולם ותרומות של הציבור הפולני. התקצבות החד-פעמית של הממשלה בלונדון היו בשנת 1943 בגובה מיליון 150 אלף עד 750 אלף זלוטי ובתקופה מאוחרת עד יולי 1944 — מיליון זלוטי והחל מאוגוסט 1944 — שני מיליון זלוטי בחדש. בנוסף, הנציגות של הממשלה העבירה מענקים חד-פעמיים לעזרת היהודים: באפריל 1943 — כמה אלפי זלוטי, בנובמבר 1944 — 8 מיליון ובדצמבר 1944 — 6 מיליון."

לוצ'אק מצטט מיספרים יבשים בלי לבחון את משמעותם. כדאי שנבחיר: סכומים אלה (ולא נתייחס כאן למחויבותם ולמקורם) מהווים רק חלק מאחת אחד של הסכומים שהועברו לצורכי המחתרת הפולנית. עובדה זו מעידה בצורה בולטת באיזה סדר עדיפות עמדה לגבי ממשלת פולין בגולה והמחתרת הפולנית בעיית הצלתם של אזרחי פולין היהודים. בסיכום דבריו בעניין עזרת הפולנים ליהודים כותב לוצ'אק (עמ' 591):

"אייאפשר לקבוע את ממדי העזרה שהוגשה ליהודים בפולין הכבושה, וגם לא את מיספר האנשים אשר נתנו מעזרה זו וזאת, ראשית-כל, בגלל האופי המסתורני של העזרה הזו. ידוע רק, כי תודות לגדיבות-לב והקרבה של הציבור הפולני ניצלו בפולין הכבושה יותר מ-100 אלף יהודים. אין ספק שגדול פריכת היה מיספרם של אלה אשר נתנו להם סיכויי-חיים, לבוש ומצרים אחרים."

מדהים לראות כיצד חוקר רציני נוקב בנושא ספציפי זה מיספרים דמיוניים, שאין להם אחיזה במציאות. נבהיר: מיספר יהודי פולין ניצולי השואה שנתנו מעזרת פולנים מגיע בקושי לעשירית המיספר שציין לוצ'אק, ובאשר למשפט האחרון בטובאה זו, אין כל צורך לקבוע את יחסנו כלפיו. בהמשך סיכום דבריו בנושא עזרת הפולנים כותב לוצ'אק (עמ' 591):

"בעד הגשת עזרה זו שילמו בחייהם, לפי נתונים חלקיים בלבד, 343 פולנים; בין היתר היה ביניהם מקרה של אופה אחד שנזרחה למוות, עם אשתו ובנו בן ה-16, רק משום שמכרו או נתנו לחמניה ליהודי. בנוסף לאלה נשלחו כמה מאות פולנים מכל הארץ למחנות-ריכוז ולבתי-כלא בגלל הגשת עזרה ליהודים."

קשה לדעת על איזה בסיס הגיע לוצ'אק למיספר זה של פולנים שנפלו קורבן בשל עזרתם ליהודים. יש לציין, כי זהו מיספר שבהחלט מתקבל על הדעת כתואם את המציאות. יש לראות את המיספר הזה על רקע הטיור הנאצי הבלתי-מרוסן והאכזרי ביותר נגד העם הפולני, שממדיו מתגמדים אך ורק בהשוואה לשואת יהודי אירופה. אך כבר הדגשנו שהשואה היא קאטגוריה נפרדת לחלוטין ומיוחדת במינה. מכל בחינה אחרת, הטיור הנאצי נגד הפולנים הוא בבחינת הדבר החמור



## השואה בפולין בספרו של צ'סלאב לוצ'אק

ביותר שהתנסה בו העם הפולני במשך כל אלף שנות קיומו. לוצ'אק מביא את המספרים הגאים המעידים על ממדי הטירור הנאצי נגד הפולנים (ע"פ 80-81):

„בשנת 1942 בלבד נורו למות 17,000 פולנים, אשר הוגדרו כ„ליסטים“ (באנטיסטים). בפעולות שמטרתן הייתה להשליט סדר, שבוצעו בהשתתפותו של הוואהרמאכט, מאוגוסט 1942 עד יולי 1944, נרצחו 33,543 איש. קבענו גם, כי בכפרי הגנרל-גוברנאמנט ביצעו הגרמנים בסך-הכל יותר מ-650 פעולות טירור גדולות (שבכל אחת מהן היו יותר מעשרה הרוגים). בפעולות אלו נרצחו כ-17,000 איש... בוארשה, עד פרוץ המרד (המרד הפולני בקיץ 1944 — ש.ק.), הוצאו להורג בין 20 אלף ל-30 אלף איש.“

על רקע מיספרים אלה יש לראות בפרופורציה נכונה את מיספר הפולנים שהונתו עלי ידי הנאצים באשמת הגסת עזרה ליהודים.

## הוואהרמאכט והאוכלוסיה הגרמנית

פרופ' לוצ'אק, אשר בתיאור יחסו של הציבור הפולני אל היהודים סוטה מכללי עבודת המחקר ההיסטורי, חוזר אליהם בבואו לתאר את עמדת הצבא הגרמני (הוואהרמאכט) והאוכלוסיה הגרמנית. אפשר בהחלט להסכים עמו, כאשר הוא כותב (ע"פ 96-97):

„השמדת יהודי פולין לא הביאה אתה נחמה של הוואהרמאכט וגם לא של האוכלוסיה הגרמנית בפולין. שלטונות הצבא ומפקדי הכוחות הנאציים על אדמת פולין הכבושה לא מחו אף פעם נגד העיקרון של השמדת היהודים. הם התערבו רק למען דחיית הפעולה הזו כלפי חלק מהפועלים המועסקים בתעשייה הצבאית. חשוב היה להם מאוד להבטיח שהגירויים הפתאומיים של יהודים למחנות-השמדה, שלפעמים בוצעו בלי תיאום עם הצבא, לא יגרמו הפרעות במפעלי התעשייה וירידה בתפוקת הייצור המלחמתי. על רקע זה פרץ הסכסוך בין הימנע לבין מפקד האיוור הצבאי בגנרל-גוברנאמנט, גנרל קורט לודוויג גינאנט, אשר הסתיים בהדחת זה האחרון מתפקידו. במקביל להדחת זו באה הבטחתו של הימנע שה-ס.ס. ידאג לביצוע כל הזמנות הוואהרמאכט. הבטחה זו הביאה לכך שחוגי הצבא לא התנגדו יותר לרצח כל היהודים. מבין האוכלוסיה האזרחית הגרמנית תושבי הגנרל-גוברנאמנט גילה רובם אדישות מוחלטת כלפי השמדת היהודים; חלקם אף השתתף בפעולות גירוש והגליית של יהודים, בדרכי המרידות בגיטאות ובסריקות שאורגנו ללכידת יהודים. רק יהודים עזרו, מרצונם החופשי, לפועלים היהודים שעבדו אצלם, או הביעו את דעתם שיש להפסיק את פעולות הרצח בשל המחסור בכוח-עבודה.“

## סיכום

ספרו של צ'סלאב לוצ'אק — למרות המיגבלות הרציניות של אותם החלקים שעניינם הוא היחסים בין יהודים לפולנים — הוא אחד המחקרים הפולניים

החשובים והמעניינים ביותר על תקופת הכיבוש הנאצי בפולין. במחקר זה בודאי ימצא עניין רב כל חוקר ישראלי העוסק בתקופת השואה. יש לקוות, שההיסטוריונים שלנו יתפנו סוף-סוף לחקור גם את „היתחום שעדיין כמעט ולא נבחן: השוד רב-הממדים שבוצע על-ידי גרמניה הנאצית בעם היהודי לפני, ותוך-כדי, ההשמדה. לחוקרים אלה יהיה בודאי מחקרו זה של לוצ'אק לעזר רב.

## הערות

1. ראה הערכה סטטיסטית על שואת יהודי פולין העומדת להתפרסם בגיליון הקרוב של רפים לחקר תקופת השואה.
2. שם.
3. ארכיון המכון לתולדות המפלגה (הקומוניסטית) (Archiwum Zakładu Historii) (Partii) בווארשה, תיק 51-III-202, צמ' 11.
4. Zygmunt Klukowski, Dziennik z lat okupacji Zamojszczyzny, Lublin 1959, p. 290.

book which is written in German: **The People in Auschwitz**. He disagrees with some of the descriptions and conclusions in this book, which is to be translated into other languages recently.

Shmuel Krakewsky, of Yad Vashem, studies the book written in Polish by Prof. Czeslaw Luczak which widely discusses the economic aspects of occupied Poland. In the wide margins of the book, there is a lot of material on the fate of the Jews. The writer of the article concentrates on the items which deal with Genocide, robbery of property, the exploitation of work-power and the relations of Polish population and the German citizens to the Jews.

#### Reactions

S. Avni comments about Chava Wagman-Eshkol's essay "Transnistria Plan: An Opportunity for Rescue or Deceit" (*Yalkut Moreshet* 27). He disagrees with some of her conclusions.